

A MAGYAR VERSES ELBESZÉLŐ KÖLTÉSNET

A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

Arany kora, a XIX. század második fele, a magyar elbeszélő költészet virágkora. Azokat az értékes eredményeket, melyekkel Arany epikája irodalmunkat gazdagította, kiemelték költészetének méltatói, a kritika legkiválóbb magyar képviselői. De igazságtalanok lennének kortársaival és követőivel szemben, ha meg nem jelölnék határozottan az ő helyüket és érdemüket is a magyar epika történetében. Arany művészetének ragyogása mellett homályban maradt több, egy vagy más tekintetben érdemes alkotás is, melyek legalább annyit megérdemelnek, hogy irodalomtörténetünk ne haladjon el közönyösen mellettük. Ezen kívül nem jelentéktelen irodalomtörténetünkre nézve annak a megállapítása sem, hogy milyen hatással volt Arany elbeszélő költészetünk további fejlődésére, erről pedig csak iskolájának pontos egybeállítását után lehet igazán szó.

Ennek az összefoglaló áttekintésnek az tehát a célja, hogy ezt a korszakot, a XIX. század második felét, beiktassa a magyar elbeszélő költészet történeti folyamatába, megvilágítsa azokat a kapcsolatokat,

¹ Szerző tanulmánya a M. Tud. Akadémia Léway-pályázatára készült. Az a mutató, melyet néhány évvel ezelőtt a M. Tud. Akadémiához benyújtott, a bíráló bizottság jelentése szerint «helyes szempontból, tanulságos módon, széleskörű irodalmi tájékozottsággal és biztos esztétikai ítélettel» elemzi a tárgyalt költői műveket. (Akadémiai Értesítő, 1908. évf. 269. l.) A megbízáshoz azonban a bíráló bizottság még egy összefoglaló fejezet benyújtását kívánta. Ebből a célból készült ez az áttekintés, mely az egész anyag földolgozásává szélesedett. A tanulmány első része, mely Arany János elbeszélő költészetét mutatta be, a Budapesti Szemle 1911. évf. februári számában jelent meg. A folyóiratunkban megjelenő részek a magyar verses elbeszélő költészet történetét — Arany kivételével — a szabadságharc leverésétől úgyszólván napjainkig vezetik le. Ez összefoglalásnak természetesen hármas feladata volt: nemcsak a fejlődést kellett bemutatnia, hanem az anyagot is lehető teljességgel egybeállítania és értékelnie. (P. J.)

melyek e félszázad elbeszélő költészetét a világirodalomhoz fűzik s hogy megállapítsa ennek a költészetnek művészi értékét. Monografikus földolgozás alapján egy olyan összefoglaló képet akar rajzolni, ahogyan s amilyen jelentőségűnek majd talán egy jóval későbbi kor írója fogja látni ezt a szép korszakot, ki előtt ez már a fejlődésnek nem végső pontját, hanem egy átmeneti, szervesen beilleszkedő korát jelenti. Egyúttal azonban azt is céljául tűzi ki, hogy az anyagot lehető pontossággal összeállítsa, mert csak így adhat megbízható fölvilágosítást arra nézve, hogy milyen hatások érvényesültek, milyen törekvések merültek föl ebben a költészetben, főként a hang és a tárgykör bővítésére. Nem halottak ébresztgetése vagy könyvcímek és adatok üres szaporítása e vázlat célja, hanem az, hogy ezekre a kérdésekre mennél pontosabb feleletet adhasson, mikor megemlékszik a teljesség kedvéért olyan művekről is, melyeket már kortársaik is méltán elfeledtek, s figyelem nélkül csak azokat az elbeszélő munkákat hagyja, melyeknek alkotásában nem költői ambíció vezette írójukat.

Arany föltünése és nagy sikere új életre keltette epikai költészetünket; azonban az elnyomatás szomorú korszakának beálltával elnémult ez is. Szerencsére nem tartott sokáig a döbbenet borzasztó esőndje s amint költőink nemzetmentő hivatásuk tudatára jutnak, megszólal az elbeszélő költészet is, még pedig eleinte szoros kapcsolatban a nemzeti étellel, vigasztalva, bátorítva a lesújtott nemzetet, hirdelve az isteni gondviselés csodálatos, megszabadító hatalmát.

Amint a magyar hexameteres epikának elhaló búcsúhangja Garay lantján zendült meg a *Csatárban*, úgy az ötvenes években újraéledt magyar epikai költészetnek első hangját is ő hallatja. Képzete szívesen járja az Árpádoknak hol dicsőséges, hol szomorú korát s különös szeretettel időz a magyar lovagvilág egyik legragyogóbb alakjánál, a lesújtott nemzet szeme és lelke elé az istenáldotta és istenvezérelte hőst állítván nagy költeményében, *Szent Lászlóban* (1852). A hosszú költemény széteső, zavaros szerkezetben, krónikás módon, de nem minden lendület nélkül, nemes, emelkedett hazafias és erkölcsi érzéssel s hőségben a magyarság ideáljának itt-ott szinte himnikus dicsőítésével beszéli el a szent király életének eseményeit, egypár finom, gyöngéd vonásokkal rajzolt képet nyújtva a szívéletből, különösen az ébredő szerelemről s mintegy éreztetve, hogy a megpróbáltatások korát istennek választottjával az áldás és dicsőség kora követi. Lázás buzgósággal dolgozik egyik régebbi tervén: a honfoglalás megéneklésén is, eposzba kezd *A hetumogerekről*, de ebből csak pár éneknyi töredéket írhat meg a már súlyos kórral küzdő költő.

Garay érezte, hogy a hexameteres epika napja örökre lehúnyt, új elbeszélő formával próbálkozik tehát: a nibelungi strófával s, két-

ségtelenül Arany hatására, az elbeszélésnek már intimebb, közvetlenebb módján szólal meg ő is, de Arany erős szerkesztőképessége nélkül krónikássá, összefüzetlenné válik. Nagyobb hatást nem tett közönségére s a nélkül a siker nélkül húnnya le szemét, melyet nagy költeményétől, annyi «véres veritéke, öröme és fájdalma» részésétől várt.

A Garayval újból megszólalt epikai költészet több úton, különböző hagyományok után indult. Eredetibb hangot, egyénibb törekvést csak a kor vége felé találunk benne, eleinte egyes nagyobb epikusaink formáján szólott és tárgykörében maradt meg. Nem szakadtak meg régibb elbeszélőink hagyományai sem, iskolájuk átnyúlik ebbe a korszakba is.

A hexameteres eposzköltésnek egyik elkésett fecskéje Fábián Gábor «hősköltemény-töredéke»: *Buda haragja*, mely még 1823-ból való, de csak 1876-ban jelent meg. Etele hadverő öccsének a spártai Anegizlász ellen vezetett hadakozását s a görög csapat megfutamodása után a hetvenkedő vezér ellen párbajra készülődését mondja el, hosszadalmas, Osszián hatására valló bevezetésében a jelen sivárságát panaszolván a mult nagyságával szemben. Előadása rendkívül terjedős, hősei sokat beszélnek és sok szóval. Terve Vörösmarty föllépte előtt foganhatott meg, de kidolgozásán kétségtelenül látszik Vörösmarty hatása.

Vörösmarty e korbéli követői közül emlékezetre Dózsa Dániel legérdemesebb. «Székely hősköltemény»-e: *Zandirhám* (1858) nem hexameteres formában van ugyan írva, de motivumaiban, az ódai és elégikus hang váltakozásában, ellentétezéseiben, leírásaiban és reflexióiban igen élénken mutatja Vörösmarty hatását. Szerencsésen van választva tárgya: a székelyek önállóságának utolsó évei, szorongattatásuk s a magyarok szabadító megjelenése, amint a csiki székely krónika elbeszéli; szerencsésen van kigondolva az az alap is, melyre cselekvényét építi, azonban kivitelét már kevesebb dicséret illeti. Nincs egységes szerkezete, cselekvénye sok ágra szakad. Nem is annyira művészi értékeért, mint inkább annál fogva érdemes emlékezésünkre, hogy tudott szólani kora magyarságának lelkéhez: élesztette a remény lankadozó tüzét, gyógyító irral illette a vérző sebeket s bölcs tanítással mérsékletre intette a nagy álmodókat.

Vörösmarty kis eposzainak, különösen a *Cserhalom*nak eleven hatását mutatja Gyórfy Józsefnek az aranyosszéki Székelykőhöz fűződő «hőskölteménye»: *Kengürth* (1879), érdektelen tárgyával s nehezen gördülő hexameterével. Veszely Károly kis eposza: *A szentimrei csata* (1879) Kemény Simon hősi önfeláldozását mondja el. A rövid költemény hexameteres formájával, antik reminiscenciáival, elavult machinájával elkésett, észrevétlenül elhangzott búcsúzó hangja hexameteres

epikánknak dr. Szabó Dávid hosszú eposzával, a tatárdúlást tárgyaló *Béla futásával* (1879) együtt. Írója még 1832-ben kezdett írásához, de csak az ötvenes években fejezte be. Munkája, mely «Vörösmarty hősköltői szellemének» ajánlva 47 évi vajudas után jelent meg, koncepciójában Zrinyi, motívumaiban és előadásában Vörösmarty hatását mutatja. A hexameteres eposznak irodalmunkban utolsó sarja, mely már teljes elzúllásában mutatja be ezt a hosszú életű, dicső családot: fénye, pompája koldusszegénységbe, nemes előkelősége visszataszító póriasságba vész ez utolsó képviselőjében.

Még egészen Kisfaludy Sándor költői világában él «nagyemlékű Kisfaludy Sándort gyengén utánozó» Magyar Ferenc regéivel: *Sümegvárral* (1858) és *Uj-Somlyó várral* (1860). Tárgyainak érdeklensége, cselekvényének zavarossága, előadásának lelketlen krónikás-sága mestere hagyományainak teljes elhanyaglását mutatja mind ő benne, mind Egri Antalban, kit szintén Kisfaludyhoz fűz egypár regéje, különösen *Törtel* (1865). Sikerültebbek történeti tárgyú *Elbeszélő költeményei* (1870). Közülök *Gritti* már Arany *Török Bálintjának* formájában és hatása alatt készült, míg *Szondija* Tinódi anyagát dolgozza föl, Alit szinte szentimentálissá formálva át.

Kisfaludy Sándor formájában és módorában van írva Balogh Alajos héténekes «regéje a magyar előidőkből»: *Sümege vára* (1858) is. Tárgya több motívumában rokonságot mutat Szilágyi és Hajmási történetével, de befejezése tragikusabb. Az előadásában és nyelvében egyaránt szintelen költemény egyetlen érdeme kerek kompozíciójában van. Ehhez az iskolához tartozik Csutor János is «erényképző népies költeményé»-vel: *A marosdi remetével* (1855). A «mohos aggregé» cselekvénytelen, avatag nyelvű, aprólékoskodó előadású moralizáló történet. Szintén erkölcsi oktatás szolgálatában áll Gyurits Antal *Szalánczi rózsakirálynéja* (1879). Szerzője maga mondja előszavában, hogy nem vágyik többre annál a szerény dicsőségnél, hogy Kisfaludy Sándor utánozója lehessen. A tárgyaúl szolgáló esemény a francia Salancy faluban történik. Egy szegény árvalányról szól, kit becsületessége, szívjósága és kegyessége a rózsalánysághoz juttat, ez megtöri kedvese gazdag atyjának ellenzését s a fiatalok egymáséi lesznek. Igénytelen történet, terjengős előadással, gyöngé verseléssel.

A magyaros iskola epikájának erős hatása alatt áll Balkányi Szabó Lajos. *Magyar ősmesék*, mint hitregék a magyar nép ajkáról véve s a világtörténettel egyeztetve (1860—1879) összefoglaló címen kiadott elbeszélései annak a mozgalomnak költői emlékei, mely az ötvenes években új életre keltette Horvát István rajongó történeti tanításait. Horvát István legkedvesebb vágyát akarja költői formában megvalósítani, ki élete legdicsőbb feladatának «egy Magyar Pragm

História» megírását tekintette «az Ábrahám előtti időktől fogva Árpád magyar vezérig». Szabó «világ kezdettől fogva Vojk királyig» akarta megénekelni a nemzetnek szerinte a népmesékben megőrzött őstörténetét. Ezeket a meséket szedte versekbe, «a történetre alkalmazva» s magyarokkal népesítve be az ősidőket és a magyar nyelvből, a «tökéletes nyelvideáliból» származtatva le az ősidők minden tulajdonnevét. Tizenhat hosszú mesében a Kr. e. III. évezred közepéig jut el, rajongásában állhatatosan megmaradva, de érezve azt is, hogy kora már lejárt. Ábrándozásaival magára maradt. Nagy lelkesedésével nem állott arányban szerény költői tehetsége. Kétségtelen érzéke volt a népies iránt, de népiességét megrontja tudákossága. A magyarosakhoz fűzi előadásának módja s erős hízelgése a nemzeti önérzetnek. Kopogó, süket rímei, esetlen verselése, gyöngö szerkesztőképessége, kicifrázott előadása a népies iránynak ugyanazt a teljesen művésziatlenné hanyatlását mutatja benne az epika terén, melyet a sallangosak költészete föltüntet a lírában. Képzelete különben nemcsak a föld minden korát és zugát népesítette be magyarokkal, hanem a mennyországot is. *Utazás a másvilágon* c. hosszabb verses elbeszélésében, mely a vizió-költemények komolysága nélkül, itt-ott kitűnő népi felfogással, másutt meglehetősen frivol hangon, de mindvégig érzésben és képzeletben túlzó magyarsággal kalandozza be a másvilágot. Nyolcénekes «hősregéje»: *Lehel kürtje* (1868) azt beszéli el, hogyan szerzi vissza Bojt vitéz a német császártól Lehel kürtjét s a gonosz Bong álnokságai ellenére is hogyan nyeri el jutalmául Lehel hugának, Szépikének kezét. Ennek is csak egypár sikerült népies részletében van minden érdeme.

Mindezek a kísérletek, melyek régibb költőink hagyományából táplálkoztak, észrevétlenül, sikertelenül hangzottak el. Azt az utat, melyen elbeszélő költészetünk tovább haladhat, Arany példája jelölte ki. Szelleme magába olvasztott mindent, ami epikánknak az ő koráig terjedő fejlődésében értékes volt s ezeket a hagyományokat egy bámulatosan gazdag művészi adományú geniének ujságával hatotta át és fejlesztette tovább. Elbeszélő költőink mindinkább az ő kizárólagos hatása alá kerülnek s iskolája él egészen napjainkig. Ez az iskola tárgyválasztás tekintetében két nagyobb csoportra osztható: egy részük a mondai költészetet műveli, másik a lírizáló epikát. Egyesíti őket Arany hagyományaihoz való ragaszkodásuk, bár nagy részük inkább csak külsőségekben járja a mester útját, míg főként művészi öntudatosság s a lélekrajz igazsága és gazdagsága tekintetében igen messze marad mögötte.

Az Arany nyomdokain haladó epikai költészetben el kell különítenünk egy csoportot, mely tárgyválasztásban és előadásmódban

Aranyval is tüntet fel kapcsolatot, de különösen a hős lélekrajzában Petőfi szembetűnő hatását mutatja. Ide tartozik Tóth Kálmán *Kinizsi Pálja* (1852), melyet sok szál fűz Aranyhoz is, de hősének jellemrajza Petőfi *János vitézére* utal. Hőse époly önérzetes, kalandvágyó, vakmerő, «hitvány életével» nem sokat törődő s époly véletles hévvel éli be magát szerelmébe, mint Kukorica Jancsi. A költemény különben művészi tekintetben igen nagy fogyatkozásokat mutat. Meséje nincs kikerekítve, előadása modoros, nyelve rendkívül szóvirágos. Itt-ott megüti a népies hangot, de népiessége legtöbbször nagyotmondásokba, keresettségbe fúl.

Petőfinek a betyárvilág iránt érzett romantikus hajlama sugallta Tóth Endre *Angyal Bandiját* (1856), mely egypár motívumában Arany *Toldijára* is emlékeztet. Nincs meg benne Petőfi mély rokonérzése a betyárvilággal kalandos szabadságában s bár sokszor szerencsésen eltalálja a népies hangot, előadása mégis egyenetlen, sok benne az érzelgősség és terjengősség. Petőfi kedves betyárjának, Zöld Marciának egy gavalléros kalandját mondja el Boruth Elemér *Betyár időkből* c. hosszabb költői beszélyében. Van benne bizonyos jóízű, népies humor, az elbeszélés menete is eléggé eleven, de előadása ritkán tudja megközelíteni a népi hang egyszerűségét és közvetlenségét. Rövidebb elbeszélése: *A végzet karja* inkább helyzetkép: egy szerelmes betyár fogadkozása szeretője karja közt, hogy jó útra tér, de betoppannak a pandurok s elfogják. A cselekvényt bevezető sceneriájában s formájában Aranyra emlékeztet, előadásában inkább Petőfibre.

Vajda János *Béla királyfiját* (1856) népies fölfogása, tiszta, keresetlen hangja egyikévé teszi e kor legsikerültebb termékeinek. *János vitéz* hatására útal főindítéka: hősét szerelem- és dicsőségvágya hajtja világgá, több motívuma és szólama, elbeszélésének epigrammatikus modora, alakjai lelkivilágának leplezetlen, minden körülmény közt őszinte megnyilatkozása és hősének lélekrajza: szeretetreméltó könnyelműsége, nagy önbizalma és elszántsága s rendkívül elmélyedése érzésében. Petőfi hatására próbálkozott Vajda népmesékkal is, de ezek nem érik el a *Béla királyfi*nak sem frissességét, sem egységes stílusát. Közöttük *Törzsök Jankó* a legkiválóbb. *Abel és Aranka* népmesei motívumokból van felépítve, de meséje kuszált, közepe pedig rendkívül lapos, prózai. *A jávorfa regéje* népmesei indítékokból szőtt tárgyát egészen a romantikusok modorában, képeivel és formájában mondja el. Úgy ebben, mint több másban azt a két nagy érzését szólaltatja meg Vajda legnagyobb mélységgel, mely őt magát egész életén át leginkább gyötörte: társtalanságának büszke keservét s hazafiúi fájdalját.

Szintén Petőfi hatásának egyik értékesebb gyümölcse Jakab Ödön-

nek akadémiai jutalommal kitüntetett *Argirusa* (1894). Kétségtelen hivatottsággal, részleteiben szerencsés leleménnyel költi újjá Gergei széphistóriáját. Nemcsak hősenek rajzában, előadásának egyszerűségében, hangjának népiességében mutatja Petőfi hatását, hanem iróniájában is, melylyel, épúgy mint Petőfi, tárgyán felülemelkedik. Hasonlóképen *János vitéz* hatását mutatja e kedvelt széphistóriánknak egy régebbi átköltője, Dózsa Dániel is. *Tündér Ilonája* (1857) folyamatos előadással, gyakorlott verseléssel, de nem zavartalan népiességű stílusban mondja el, egypár szerencsés leleménnyel megtoldva, Gergei históriáját.

Petőfire útal formájában is, felfogásában is Mátray Lajos «tündéries elbeszélése»: *Aranka* (1883), de Petőfi egyszerűsége, közvetlensége és üdesége nélkül. Meséje jól indul, de csakhamar elsőkélyesedik, menetét vontatottá teszi a sok aprólékoskodó részletezés. Van egypár sikerült részlete is, de sem fölfogása, sem stílusa nem egyszerű. Szintén Petőfi hatását mutatja, mind koncepciójában, mind előadásában Bálintffy Bálintnak *Piroska szerelme* (1888) című egyszerű, igénytelen «balatoni tündérregéje» is, cselekvényének kerek bevezetésével, nyelvének magyaros csengésével, képeinek költői szépségével s könnyen folyó alexandrinusaival. Népies víg elbeszélése: *Pató Pál* már kevésbé sikerült. Hősenek szerelmi tragikomédiájában fel-felcsillan a humor is, de történetét nem tudja egységes hangulattal áthatni, népiessége pedig sallangos bizarrságokba csap.

Szilaj Pista volt mintaképe Endrődi Sándor rövidebb elbeszéléseinek: *A Balaton tündérének*. Kerek szerkezetben, színes, költői nyelven azt mondja el, mint áll bosszút egy révészlegény hűtlen szeretőjén s mint válik tettének örültjévé. *Az apostol* hatására útal Szentesy Gyulának modern életünk szociális küzdelméhez fűződő elbeszélése: *A rajongó* (1896), mely egy szegény vidéki poétából lett sztrájkvezér rettenetes csalódását s egy gyöngéd női szív által megváltatását mondja el, fogyatékos jellemrajzzal, de keresetlen, egyszerű, átértzett hangon.

Van egypár jelentéktlenebb epikai alkotás, mely mintájául *Tompa* elbeszélő költészetére útal. Kovács Lajos sok rokonvonást mutat lelkében is Tompával s epikájának is azok legszembevetőbb fogyatkozásai, mint a Tompáéinak. *Máriája*, Nagy Lajos király lányáról szóló elnyújtott, szentimentális történet. *A két testvér* Firtos és Tartod tündérek viszályát mondja el, Firtos sorsát összeszöve hadas Irnákéval, Etele fiáéval. Van egypár sikerült, népies felfogású részlete, de előadása egészében nehézkes, nyelve sem eléggé költői. *Zborója*, mely szintén csak egypár részletében sikerült, tárgyában Arany *Kulalínjára* emlékeztet. Kulcsár Ernőnek *Bűnök büntelése* c. hosszú «népies

költői beszélye» Tompa morális célzatú népies elbeszéléseinek hatását mutatja.

Arany iskolájának legkiválóbb tagja Szász Károly, ki nemcsak azon buzgólkodott könnyen hangolódó költői hevülettel, a történeti költemények egész sorában, hogy ne szakadjon meg a jobb napok beálltával sem az a kapcsolat, mely a lelkeket a nemzeti múlthoz fűzi, hanem lankadatlan kedvvel dolgozott Arany másik eszméjén is: hogy a sallangosak ellenében mennél több szállal kapcsolja irodalmunkat a világirodalom legkiválóbb alkotásaihoz. Bár formában nem ragaszkodik Aranyéhoz s mint líraibb természet inkább kedveli a *dalszerűbb* formákat: mondai költészete mégis teljesen Arany hatása alatt állóul mutatja, Arany tárgyiasága, egyszerűségének bája s kompozíciójának ereje nélkül, de nagy korfestő képességgel, gondos tanulmánnyal, a hagyományhoz való tisztelettel, az előadás lendületességével és elevenségével, a nyelv gazdagságával s a verselés zengzetességével.

Elbeszélő költészetének első terméke, a Kisfaludy-Társaságtól pályadíjat nyert *Murány hölgye* című négyénekes, kiadatlan költői elbeszélése, még 1848-ból való, de nagyobb termékenységgel csak 1856-ban indul meg ez a költészet s nagy kitartással a terjedelmesebb epikai műveknek hosszú sorát nyújtja egészen 1890-ben megjelent elbeszéléseig, *A visszatértig*.

1856-ból való négyénekes *Hedvigje*, egy gyöngéd női szív szenvedéseinek, jogai és kötelességei között vívott lelki tusájának megkapó rajzát nyújtó történet Nagy Lajos királynak Jagellóhoz erőltetett, de szívében első völegényéért, Vilmos osztrák hercegért epedő s érte kárhozó leányáról. Szegényes cselekvénye nincs eléggé motiválva, lélekrajza sem kifogástalan, de mélyen átértzett hangja és sok szép lírai részlete szívünkhöz szólóvá teszi. 1861-ben jelent meg akadémiai koszorút nyert tízénekes nagy «történeti költői beszélye» *Trencsényi Csákról*. Eseményekkel és személyekkel túlhalmozott történet, mely voltaképen három, egymással csak lazán összefüggő cselekvényből áll: a szertelen szenvedélyektől hevített és elvakított Csáknak drámai menetű történetéből, amint a nemzeti jogok védőjéből rakoncátlan pártossá, féktelen rablóvá süllyed; az Omode-család megrázó tragédiájából s a katalinvölgyi zárda királyi szüzének, Erzsébetnek bús elhervadásából. Sem a szenvedélyes, törvénysértő, erőszakos kor sikerült rajza, sem a költő mély érzelmi átolvadása elégikus részleteibe, sem nyelvének zengzetessége és verselésének mesteri volta nem tudja eléggé feledtetni a kompozíció lazaságát, a lelki fejlődés fogyatékoságát, a cselekvény elsekélyesedését s az epikai nyugalom és egyszerűség hiányát. 1863-ból való szintén tízénekes történeti költői beszélye: *Zrínyi, a*

Köllő, mely a szerelmes Zrinyi lemondását beszéli el a kegyetlen Violáról, majd boldogságát a kezéhez békélt Violával, továbbá várépítését, nagy csalódását, keservét, mely kardját kettétöreti vele s végre álnok elpusztítását. Hősének és több mellékalakjának rajza kifogástalan, de Zrinyi vesztét nem motiválja eléggé. A költői elhitetésnek kitünő eszköze ódon hangzású nyelve, pompás, lendületes verselése, plasztikus előadása; de nincs szerves, arányosan tagolt cselekvénye s előadásának tárgyiasságát gyakori szubjektív kitérésekkel zavarja. Vele együtt jelent meg *Lorántfy Zsuzsánna szövege*, mely egy gyöngéd történetbe keretelt rövidebb, balladás költemények sorozata. Hosszabb költeményei között ez mutatja leginkább Arany hatását nyelvben és formában. Ugyancsak 1863-ban közölt egy töredéket *Nándor-Fehérvár* c. öténemes költői beszélyéből, mely egészében máig sem jelent meg. 1865-ből való, de csak 1867-ben jelent meg névtelenül a kuruc világból vett tárgyú *Losárdi Zsuzsánna* («Epizód a Rákóczy-korból hat énekben»), a rejtekező, reménytelen, de lebírhatatlan, mindenét készségesen feláldozó szűzies szerelemnek ez a mélyen megindító, meleg érzelmességű és színekben gazdag rajza. Joggal kifogásolták cselekvényének szegényességét, amennyiben inkább csak pályakép; de hőse lelki fejlődésének finom rajza, gyöngéd, átértzett részletei, képekben gazdag előadása és színes nyelve kétségtelen érdemei.

1867-ben készült, de csak 1870-ben jelent meg tízénekes regényes hőskölteménye: *Álmos*, melyet 1868-ban az akadémia a Nádasdy-díjjal jutalmazott. A Hadúrától segített, Ármánytól rontott magyarság egyesülését, Árpád vétkét és vezeklését, a besenyő-pusztítást, az új hazába történt megérkezést és Álmos végét énekli meg. Korrajza színes, gazdag képe a pogány magyar világnak, nyelve kifejező, zenei, verselése virtuóz. De szerkezete töredezett, széteső, nincs még egységesen kidolgozott meséje sem. Inkább egy körkép hatásával van ránk, melyen egymást váltják a különböző jelenetek, anélkül, hogy összefüggésük erősebben érezhető volna. Hősének jellemrajza is ellentmondó, valószínűtlen s a mű komoly hatását nagyon veszélyeztetik Árpádnak olasz epikusok hatására beszótt, léha szerelmeskedései. 1875-ben jelent meg a modern életből vett tárgyú rövidebb költői elbeszélése: *Jolán*, melynek vannak szép részletei, de meséje teljesen valószínűtlen.

1878-ban adta ki a Kisfaludy-Társaság legnagyobb s legkiválóbb történeti költeményét: *Salamont*, melynek két első része az 1873—4. évi Nádasdy-pályázaton akadémiai jutalmat nyert. A terjedelmes költemény három nagyobb részben s 22 énekben Salamon királynak és hercegi rokonainak vizsálykodását énekli meg, kezdve atyáik egyetleniségén s végezve Salamon remetéskedésén. Az elveszett ősi népeket akarta «után-alkotni» a krónikákból, rendkívül gondos tanulmány-

nyal a korra vonatkozólag, nagy hűséggel a krónikás hagyományokhoz, de sok szerencsés leleménnyel is részleteiben. Szerkesztőképessége itt is fogyatékos, «az elbeszélés krónikai folyamatosságához s egyöntetűségéhez» való ragaszkodása kompozícióját elnyújtotta, eseményekkel túlhalmozottá tette. Cselekvényének indokolása is tüntet föl hézagokat s naivitását is sűrűn megtöri bizonyos józanság. Jellemzése sokoldalú, de a jellemek némely árnyalatának festése nincs hatalmában. Bármily sok vonással is rajzolja hőseit, Salamont, mégis van egy nagy fogyatkozása lelkirajzának: tetteiben nem «saját keblének istene» vezet, hanem Vid, ki hozzá még az egész költeménynek legelmosódottabb alakja. E mellett az első rész koncepciójában nagyon élénken emlékeztet a *Buda halálára*. Nemcsak megkapóbb részletein, különösen a kegyes Géza gyötrődésének mélyen átértett képein s elégikus, bensőséges szerelmi epizódjain, hanem az egész költeményen is bizonyos tragikus ború húzódik végig, folyton éreztetve epikus alapeszméjét: «a királyok sorsát kérlelhetetlenül intéző fátumnak s a megingatott és egyensúlyra az áldozatok hosszú során törő erkölcsi rendnek gondolatát, melyet szerencsés sugalommal érzett ki a krónikák előadásából.» Korrajza a keresztyén középkor magyar világának hű, mozgalmas, gazdag és sok finom vonást fölelevenítő képe. Fogyatkozásainak számbavételével is epikus alapeszméjének meggyőző ereje, jellemeinek sokfélesége, korát festő vonásainak gazdag változatossága, dikciójának pompája, a régies szín és hang művészi utánzása «Arany utáni epikáknak legkitünőbb alkotásává teszik» *Salamonját*.

Szász Károly epikája főként a magyar mondából táplálkozott. Azok között, kik vele együtt tárgyválasztás tekintetében ezen az úton követték Arany nyomdokait, külön csoportba foglalhatjuk azokat a költőinket, kik a *Toldi* hatása alatt XVI. századi széphistóriák újjaköltését választották feladatukúl. *Árgirus* történetét a már említett Jakab Ödönön és Dózsa Dánielen kívül földolgozta még Versényi György (*Árgirus*, 1891), Balog István (*Tündér Ilona*, 1893) és Bernáth Lajos (*Árgirus*) is. Mind a három túl van halmozva népmesei kalandokkal, a népmese egyszerűsége és természetes folyamatossága nélkül. Balog István ebben a munkájában is, *Kinizsi*-jében (1895) is Aranynak föltünően nagy hatását mutatja, a mester jelességei nélkül. Különösen *Kinizsi* krónikás, összefüzetlen történetének első része emlékeztet koncepciójában is, motivumaiban is élénken a *Toldira*. Ez az első rész íróját Arany nyelvének egyik legtehetségesebb tanítványául mutatja. Minden pongyolaságtól és sallangtól ment, fordulatos népies nyelven beszél el, alexandrinusai is pompásan gördülnek; a második rész azonban már minden tekintetben magán viseli a nyomát annak, hogy elbetegesedett, megtört, életkedvét és költői fogékonyságát elve-

szítt ember munkája. Bernáth nyelve, előadása és verselése is igen nagy mértékben útal Arany hatására, de Arannak érdemesebb tanítványai közül való.

Árgirus mellett másik kedvelt XVI. századi széphistóriánk, *Szilágyi és Hajmási* kalandos története is talált földolgozókra, Gyulai Pálban (1881), Szabó Endrében és Jakab Odönben (1899). Gyulai az öntudatos művész biztosságával, finom lélektani indokolással, rendkívül gondos jellemrajzzal tölti ki a szendrei névtelen énekének balladás hézagait s a mindvégig keresetlenül ható régies hang mellett bizonyos keleti színt is visz bele. Keveset bír leleményére, de gondos tanulmányal hord össze minden értékesíthetőt a régies szín érdekében, úgy hogy a sok kölcsönzés szinte mozaikszerűvé teszi hangulatos, gyönyörűen folyó előadású költeményét. Szabó Endre jelentékenyebb változtatás nélkül foglalta népies versekbe a mondát. Jellemrajza elmosódott, különösen Szilágyi kenetessége hat ránk visszasan, de előadásában mindvégig meg tudja tartani egyszerű, népies hangját. Jakab Odön is ragaszkodott a szendrei névtelen énekéhez, melynek egyszerű cselekvényét igyekezett kiszélesíteni, de henye leleményeivel megrottotta szerkezetének kerekességét. Előadása sem egyszínű, népies egyszerűség váltakozik benne krónikás szárazsággal s az egészen bizonyos hidegség vonúl végig, még szebb részleteiben is inkább fülünkhöz, mint szívünkhöz szól.

A mondai anyagból merítő epikusok másik csoportja különös kedvvel az *ósmonoláb*ból veszi tárgyait. Közülök Arany hatását legföltünőbb mértékben Fülöp Áron mutatja, hún-trilógiájával: *Attila fiaival*, melynek egyes részei címükül Attila három fiának nevével viselik (*Ellák*, 1884. *Aladár*, 1892. *Csaba*, 1908). Konceptiójában Arany nyomán indul, de nem követi Arany tervvázlatát, sőt még a mondai anyagot sem aknázza ki eléggé. Cselekvénye így szegényes, az egyes részekben ismétlődő motívumokkal, s különösen a II. részben, be nem illeszkedő romantikus elemekkel túlterhelt. Az első rész kerek cselekvényével, a naiv elbeszélő hang szerencsés eltalálásával, népies nyelvvel, egypár mozgalmas, drámai jelenetével nem minden jelesség nélkül való; de végén a borzalmas pusztulásnak, az engesztelhetetlen istenítéletnek oly hatalmas perspektíváját nyitja meg, hogy ehhez teljesen méltatlan az a sivár tengődés, melyet a hunok élete a másik két részben föltüntet s az első rész megrázó erejű zárójelenetétől fölkeltett várakozásunkat teljesen cserbenhagyja az a sokszor kisszerű, sokszor léha s minden ízében mesterkélt történet, mely különösen a II. részben lejátszódik előttünk. Az egész trilógiát az anyai szeretetében megbántott Krimhilda bosszúja fűzné egységbe, de Krimhilda csak Ármány tehetetlen eszköze s zord dac és elszánt akarat helyett csak

gyáva kétségeskedést és vergődést látunk benne. Bármennyire megőrizte is írója hősei és nagy mestere hagyományai iránt elmélyedt szeretetét: a két utolsó rész költői fogékonyságának és erejének rendkívüli hanyatlását, ellankadását mutatja.

Szintén trilógiát tervezett Attiláról Farkas Gyula, de csak a befejező rész jelent meg belőle *Az utolsó ütközet 2453-ban* (1888) címmel. A nyolcénekes «regényes éposz» cselekvénye Attila halálának kétezredik fordulóján kezdődik, mikor III. Attila magyar király nagy pompával eltemeti dicső ősenek megtalált tetemét s az istentől elfordult nagyhatalmakat megalázza lángeszű vezérének, Kossuth Imrénének segítségével, kit lányának, Zolnának kezével jutalmaz meg. Az egész történet az «egy akol, egy pásztor» utópiája akarna lenni, de írójának fantáziája a jövő rajzához csupa gyerekes képeket sorakoztat s előadásában sincs semmi költői. A legnagyobb bámulattal emlegeti Aranyt, de ez a ragaszkodása semmi értékes gyümölcsöt nem termett.

A *Keveházában* földolgozott monda szolgál tárgyaúl Marikovszky Gábor tizenkéténekes hősköteményének, *Attila őseiről* (1870). Sem a kornak, sem az embereknek a lelkéből nem látunk semmit benne, cselekvénye érdektelen, előadása a prózai aprólékoskodás és a dagályos retorika végletei közt mozog, machinája zavaros és kisszerű. Legnagyobb csodálatot szerzőjének bátorsága érdemel, mellyel Arany remeke után világgá merte bocsátani köteményét. Ugyancsak nagyszabású munkát tervezett Kovács Zoltán a húnmagyar mondakör verses feldolgozásául, melyből azonban csak egy részlet jelent meg *Ménrót király* (1897) címmel. Mintegy előjátéka Arany *Regéjének a csodaszarvasról*, kitekintéssel a jövőre is a táltosnak, Apafarkasnak álmofejtésében. Formájában, felfogásában és nyelvében egyaránt mutatja Arany hatását s bár kissé el van nyújtva, van egypár szép, emelkedett, költői részlete.

Az ezredéves forduló lelkesítő hatása alatt Dús László *Árpádról* tervezett trilógiát, melynek egyes részei *Bolgár-háború*, *Kiövi csata*, *Honalapítás* lettek volna, de csak az első jelent meg (1896). Mind koncepciójában, mind több részletében Arany hatását mutatja s hagyományainak épen olyan pórias elzülleszt, mint dr. Szabó Dávid eposza Vörösmartyéit. Köteménye minden tekintetben méltatlan a nagy hon-szerző emlékéhez: avatatlan kéznek, röghöz tapadó fantáziának műve, minden emberismeret és történeti érzék nélkül.

Szintén a honfoglalást akarta megénekelni Aranynak egyik legtehetségesebb tanítványa, Tolnai Lajos egy nagy elbeszélő köteményben, de csak egy sokat ígérő töredék jelent meg belőle. A honfoglaláshoz fűződik Petrovics László *Zobor vezére* (1884) is. Egypár motívumában s előadásában Arany hatását mutatja; de tárgya epikai ala-

kításra teljesen alkalmatlan, meséje rendkívül szegényes, lélek- és korrajza egészen elhibázott. A honfoglalás korában történik Loósz József *Szilicéjének* (1862) is cselekvénye: egy, a szilicei jégbarlanghoz fűzött, mesterkéltséggel rege. Összefüzetlen, elnyújtott történet, előadásában is, szerkezetében is a költői hivatottságnak legkisebb jelentkezése nélkül. Décsy Istvánnak négy részből álló „tündérregéje az őskorból:” *Árpád és Mazarna* (1868) a honfoglalónak s a ruttká-vidéki tündérkirálynőnek mondai kalandját beszéli el, szerkezetében, előadásán, verselésén egyaránt magán hordva nyomát a kóbor népköltő avatatlan kezének.

Ez az egyik nagy csoport, mely mondai tárgyat dolgozva föl, követi Arany nyomdokait s még azokhoz a korokhoz is ragaszkodik, melyeket legszívesebben járt nagy mesterük képzelete. Itt kell megemlítenünk gróf Zichy Gézárt is, kit, bár formában nem követi Aranyt s bár más időkbeli mondai anyagot dolgoz föl, előadásának több külsősége Aranyhoz fűz. Hosszabb elbeszélése: *A leányvári boszorkány* (1881) egy népmondát dolgoz föl, meglehetősen kiforgatva költőiségéből. Tárnya olyan, hogy csak igazán nagy költői tehetség tudta volna hézagait kitölteni s kényes mozzanatait megnemesíteni. Zichy cselekvénye szegényes, sokszor groteszk, telve lélektani valóságatlanságokkal s előadásában is legpathetikusabb helyein hatása közel jár a komikai hatáshoz. A kor lelkéből nem éreztet semmit, vadsága helyett bestiálitást rajzol, hőseben egy sajátságos, erős egyéniségű leány helyett hóbortos érzélgőt. Teljesen elhibázott a korrajz másik elbeszélésében, *Alárban* (1883) is, melynek cselekvénye jól van kigondolva, de kivételben összefüzetlen, jelenetekre szakadó, melyek között vannak hatásosak, de vannak áradozók, laposak s van visszataszító is. Ide sorozhatjuk Szalay Károlynak *Komoly tréfa* (1900) című költői elbeszélését is. Tárnya: Bánffy Miklósnak a megleckéztetése, ki feleségét Mátyás király ártatlan flirtje miatt féltékenységgel kínozza. Ez a megleckéztetés azonban oly vérháborító brutalitással történik, hogy egészen visszatetszővé teszi különben anekdotaszerű tárgyát. Formában és nyelvben egészen Arany tanítványa s ez a hatás annyira eleven, hogy még egyes szólalmai is Aranyra utálnak. Előadásában van lendület és folyamatosság, de sok a henye, strófpótló sor is.

KÉKI LAJOS.